

Číst Vladislava Vančuru znamená pronikat skrze jeho jedinečný, obrazný a vznešený jazyk až k samotné duši národa. Vančurovo dílo patří k tomu nejhodnotnějšímu, co bylo v české řeči napsáno. Čtenář, který se setká s jeho romány poprvé, se však nesmí nechat odradit úskalími náročného poetického stylu a musí přistoupit k jeho dílu s otevřeným srdcem a plným soustředěním. Až se začte, až překoná počáteční obtíže, propadne kouzlu velkého vypravěče, který čerpá z nejčistších zdrojů mateřštiny, jíž zobrazil pestrost života, lidské vášně a charaktery a celý lidský úděl v takové kontrastnosti a básnické svrchovanosti jako velcí tvůrci světové literatury.

Vančurův neopakovatelný styl působí drsně i svátečně jako prastarý mýtus. Ne náhodou autor napsal: „Literatura a každá kniha chce ve čtenáři vyvolati určitý dojem a určitý stav. Literatura chce věc, o které vypravuje, vytrhnout z všedních souvislostí, chce ji ozvláštniti, chce ji učiniti naléhavou, krátce literatura touží po tom, aby byl čtenář četbou strhován a aby se s ní sžil.“ Výrazné stylové prostředky upoutávaly na sebe pozornost hned od počátků jeho tvorby. Vančurovo tvárné úsilí však nebylo vedeno snahou po odlišnosti a výlučnosti, neznamenalo, že mu jde více o to, jak sděluje, než co sděluje. Ve skutečnosti Vančura v celém díle usiluje o to, aby sdělil nově a neotřele — a proto působivě — nový obsah, neboť on dobře věděl, že „život je východiskem a cílem umění“. Nikdy mu nešlo pouze o řád nové tvorby, o nové umění, ale jeho prostřednictvím o revoluční změnu, o nový, spravedlivější společenský řád. Chtěl vytvořit a také vytvořil moderní českou prózu, která byla na výši doby, a která aniž skutečnost kopírovala, zůstala přece pevně zakotvena v životě.

Vančurovo dílo v sobě nese napětí vyrůstající z kontrastnosti, protikladnosti a zároveň monumentální jednoty a celistvosti, vytvářené vnitřní jednotou a silou jeho umělecké osobnosti. Tyto protiklady někdy překvapily i kritiky a dodnes udivují mnohé čtenáře. Nápadně na příklad kontrastují moderní vidění a pokrokový světový názor s archaizujícím slovníkem a košatou větou stavbou. Revoluční tendencí své tvorby se obrací Vančura i v těchto dvou románech k širokým vrstvám, jimž je však těžko přístupný jejich složitý tvar. Velký patetický styl zachycuje prostotu a všednost obyčejného života. Tragické obrazy dřiny, bídy, zmaru a smrti se střídají s radostným, až lehkomyšlným pojetím světa; úsměvný humor stojí vedle groteskní satiry.

Protikladnosti stále hledající Vančurovy tvorby odpovídá i rozmanitost jejího ohlasu. Vedle nadšeného přijetí významnými kritiky a spisovateli setkala se mnohdy i s nepochopením a odmítáním. Literární historie přijímá Vančuru přes jisté peripetie s uznáním, jeho dílo nesporně ovlivnilo a ovlivňuje dodnes řadu prozaiků a zájem čtenářů, dlouho nevelký, jistě i díky popularitě filmových přepisů pomalu roste. Zahraniční ohlas je však dodnes menší, než odpovídá významu Vančurovy prózy v evropském literárním kontextu. Vančurovský jazyk ve své mimořádné barvitosti klade nároky nejen na prostého čtenáře, ale je tvrdým oříškem i pro překladatele.

Jako osobitý autor se projevil Vladislav Vančura už v prvních menších prózách, brzy pak přešel k románové formě a ta mu umožnila sdělit komplexnější poselství o soudobém třídně rozděleném a válkou i revolucí rozbouraném světě. V letech 1922 až 1925 píše Pekaře Jana Marhoula a Pole orná a válečná. Těmito romány, v nichž už naplno rozvinul svůj originální, průbojný vypravěčský talent s básnický expresivním metaforickým jazykem, stanul naráz v popředí české prózy. Téměř na počátku autorova uměleckého vývoje byla vytvořena díla, která nejen patří k vrcholům jeho tvorby, ale řadí se mezi nejvýznamnější romány dvacátých let i celé české moderní

literatury. Oba romány vznikaly v období sociálních a estetických proměn, kdy proletářská koncepce umění prolнула s poetismem, a nesou ideovou i tvarovou pečeti této doby, neboť Vančura z obou směrů podněty čerpá a zároveň tyto směry spoluvytváří. Především však jsou obě díla dokladem už tehdy vyhraněné tvůrčí osobnosti, která hledá nové cesty pro českou prózu, nedávajíc se ničím svazovat.

Pekař Jan Marhoul (1924) navazuje na příběhy prostých lidí a dělníků z jeho předcházejících drobných próz, zejména z Amazonského proudu. Základním zaměřením a ideou souvisí s proletářskou literaturou. Vančura není nezúčastněným romanopiscem, podstatným rysem jeho vyprávění je neustálé zaujímání stanoviska, komentování a hodnocení. Stojí vždy na straně utlačovaných a vrhá svou nenávist proti mocným a bohatým. Hlavní hrdina se stává symbolem dobroty a důvěřivosti, které nemohou obstát ve světě ovládaném bezohlednou ziskuchtivostí. Jan, poctivý řemeslník, snivý, veselý, až trochu lehkomyšlný, ovládá svou práci, má ji rád, postrádá však dravý smysl pro obchod a zisk. Protože nebere na vědomí princip zisku, nemůže se udržet jako podnikatel. To, že je Marhoul pekařem, usnadňuje autorovi ukázat jeho dobrotivost, neboť Marhoul nedokáže odmítnout potřebným to nejzákladnější — chléb. Ale pracovitost, poctivost a laskavé porozumění nic neváží ve světě mamonu, který neodpouští nikomu, kdo se odlišuje, kdo nehromadí majetek, kdo je štedrý a veselý a nedbá veřejného mínění. V nenávisti, s jakou Vančura vylíčil město Benešov, „žijící z lichvářského prospěchu a chňapající po všem, co je jedlé“, je obsaženo odsouzení morálky maloměstského světa. Jan zákonitě musí padnout v nerovném boji s vlčí morálkou existujícího řádu. Od bankrotu je pak krok za krokem proletarizován, je zkoušen jako biblický Job bídou, úrazem, nemocemi. Pochopí krutost vykořisťování, nikdy ale nezmodří docela. Stává se nakonec dělníkem svým námezdným postavením, ne však mentalitou, neboť mu chybí jak pokora, odevzdanost

a houževnatost jedněch, tak soudržnost, uvědomělost a bojovnost druhých. Poctivý řemeslník Marhoul nebyl schopen žít jako buržoa-podnikatel a neumí se smířit ani s údělem dělníka. A právě na to předčasně umírá. Román se otevírá jeho smrtí; ve smrti je každý sám, ale Marhoulova samota na konci životního běhu má trpkou příchut' poznání, že ve vesmírném prostoru dosud chybí soudružství, vládne tu křivda a osamocenosť. Přestože Vančura poznal jako lékař smrt zblízka, nezevšedněla mu. Její majestát podněcuje autorovu obraznost k vytváření scén, jejichž nahá konkrétnost a neodvolatelná vznešenost nás dojmají a drtí (ať už jde o smrt Marhoulovu nebo později smrt blázna Řeky v Polích orných a válečných).

Při práci na tomto baladickém románě vycházel Vančura z osudů otce svého přítele spisovatele Karla Nového a snad i z osudů otce svého příbuzného Jiřího Mahena. Především byl však hrdina románové prvotiny Jan Marhoul blízký Vančurovu srdci, a proto do něj nepochybně vtělil mnoho ze sebe sama: smysl pro přátelství, úctu k řemeslu a ke každé poctivé práci, pohrdání honbou za bohatstvím a v neposlední řadě snivost. V tomto smyslu má pravdu Milan Blahynka, když ve své monografii tvrdí, že Marhoul je svou povahou básník stojící v opozici vůči měšťáckému světu, jak to odpovídalo dobovému avantgardnímu pojetí. Nesmíme však Marhoula ztotožňovat s autorem, neboť sám Vančura říká, že „byl podoben všem lidem a všichni lidé byli trochu jím samým“. Jak je to blízké Čapkovu pojetí složitosti člověka v jeho trilogii, která chápe mnohost v jiných přes mnohost v sobě.

O složitosti postavy Marhoulovy svědčí dobové i pozdější kritiky, které postupně a s mnohými omyly upřesňovaly její výklad. Vančura neusiluje o psychologickou kresbu, dává jen málo nahlédnout do hrdinova nitra. Postava-symbol nutí k domýšlení, k čtenářské aktivitě. I svému okolí se jeví Marhoul různě, neboť záleží na úhlu pohledu. Žena Josefina a kamarádi znají jeho dobrotu, laskavost a velkorysost a oplácejí mu láskou a pomocí z posledního. Bohatým

a mocným se však pro své vlastnosti jeví jako blázen, hlupák a lehkomyšlník, kterému patří, co si podle jejich mínění zavinil sám. Konečně, tak většinou veřejné mínění hodnotí všechny snílky z rodu Quijotů.

Hned ve svém prvním románě usiluje Vančura o nové uchopení skutečnosti. Opouští tradiční realismus, nejde mu o složitou psychologickou analýzu, ani o pouhý popisně realistický postup. Zároveň překračuje i rámec úzké avantgardní poetiky, která zdůrazňujíc lyrismus nepřála příliš románovému žánru. S postavami nakládá autor jako s „motivy v pohybu“, charakterizuje je jednáním a vypravěčskými glosami a úvahami, takže vyvstávají zřetelně před očima čtenáře a natrvalo se vrývají do paměti. Tomu napomáhá i jazyk bohatý na metafory, nutící k pozornému čtení, aby člověk pronikl do skrytých významů sdělovaných v hutném básnickém podobenství. Románový syžet je rozvíjen poměrně tradičně, s výjimkou využití retrospektivy (vyprávění začíná Marhoulovou smrtí) je pouť hlavního hrdiny sledována v časové posloupnosti. Svým ideovým vyzněním a celkovým pojetím se stal Pekař Jan Marhoul jedním z prvních románů moderní socialistické prózy.

Přestože už první román vzbudil pozornost svou neobvyklou svébytností, Vančura se nespokojil s dosaženým úspěchem, v hledání nových cest v umění pokračuje dál a *Pole orná a válečná* (1925) boří starou románovou poetiku mnohem důkladněji. Román vyrůstá z atmosféry přechodné doby střídání uměleckých směrů. Vyhraněnou revoluční tendencí je blízký proletářské literatuře, v celkovém tvaru a stylu, v kompozici a syžetu se výrazně uplatňují postupy avantgardní, poetistické.

Na rozdíl od pozitivního přijetí Pekaře Jana Marhoula většinou kritiky vzbudila *Pole orná a válečná* u části recenzentů jisté rozpaky. Mladým kritikům Václavkovi a Fučíkovi (byť Vančurovi přátelsky nakloněným) se román jeví příliš destruktivní a nesourodý. Naproti tomu kritikové starší generace Hora a Šalda jej přijímají nadšeně a vysoko hodnotí styl, tvar a sociální význam. Od přísného

Šaldy se dostalo Vančurovi ocenění, jaké poskytl jen několika knihám vyvolených umělců: „Veliký básník, veliký umělec je V. Vančura. Kdybych měl dnes jmenovat nej-mocnější román válečný, který jsem četl, ani vteřinu bych neváhal a řekl: Pole orná a válečná. Jest to úžasně mohutné jako báseň, je to snad ještě mohutnější jako pravda.“ Pro Šaldu na rozdíl od většiny kritiků jsou Pole orná a válečná „ještě větší“ knihou než Pekař Jan Marhoul. Její základní smysl postihuje takto: „Ale on hledá zákon, který by objal a vystihl věci i lidi z kořene jejich nutnosti. A to jest jeho epický mýtus. A tak nám napsal tuto velikou apokalypsu války: předěl a rozhraní věků.“ Svou recenzi uzavírá: „O tajemstvích slovesného tvaru ví V. Vančura více než my všichni dohromady, pánové. Proto: čepice dolů před ním. A hezky nízko!“

Pole orná a válečná obrazy Vančurovu všestrannou znalost života, důvěrný vztah ke krajině středního Povltaví a k jejím obyvatelům a také poznání i pochopení společenského vývoje. Autor rozumí stejně dobře životu prostých lidí jako pohybu sociálních sil a z této pronikavé poučenosti tvoří svůj osobitý obraz lidí a doby, svůj mýtus krajiny a proměny jejího lidu. Prostřednictvím moderního nekonvenčního tvaru vytvořil autor román se značnou šíří sociálního záběru, s velkou poznávací hodnotou, mimořádný válečný román o chaosu a absurditě imperialistické války s vizí socialistické revoluce. Pole orná a válečná mají zvláštní význam nejen ve vývoji Vančurově, svou tvarovou a sociální průbojností otvírají nové cesty české próze.

Protitradiční originální tvar vyžaduje značnou čtenářovu pozornost a aktivitu. V prvním románu dělal čtenářům potíže náročný jazykový styl, v Polích orných a válečných k tomu přibýly nové postupy zasahující základní pilíře románové poetiky. Polytematické pojetí, blízké avantgardní poezii, ale uplatňující se i v soudobé světové próze, vede k oslabení a rozbití syžetu, přerušovaný děj bez logické, postupně odvíjené kauzální motivace může připadat nahodilý a nesourodý a kolektivistické pojetí postav bez výraz-

ného hlavního hrdiny ztěžuje vnímání. Avšak za zdánlivou tříšti epizod tkví pevný kompoziční záměr, který drží román pohromadě a z něhož zákonitě vyplývá celkový ideový smysl románu. Už Šalda si povšiml, že Vančura není jen malíř, ale také architekt, rozený epik, který svou prózu promyšleně buduje a staví. Vančurův výtvarný smysl se skutečně projevil nejen v malířské obrazné konkrétnosti vidění, ale také v pevném klenutí kompozice. Pokud se zdůrazňuje Vančurův lyrismus, není to rozplývavý lyrismus impresionistických přírodních líčení. Jeho lyrismus pramení z metaforické bohatosti stylu, který nevidí podstatný rozdíl mezi jazykem prózy a jazykem poezie, klade na práci se slovem stejný důraz u prozaika jako u básníka a využívá při stavbě prózy některých básnických postupů.

Pozorný čtenář si jistě všiml spojitosti jakéhosi „prologu“ a „epilogu“, v nichž se opakuje motiv vltavské krajiny a života jejího lidu. Na počátku románu je zachycen stav neměnného koloběhu zemědělské práce a života venkovské chudiny s jeho dřinou, bídou a opilstvím. Do tohoto „pohrbeného“ klidu, který jako by měl trvat na věky, vpadá apokalyptický chaos války a přináší pohyb, změnu i naději chudým, jak to vyplývá z mohutného závěru románu. Téma absurdní nesmyslnosti války je nejvýrazněji rozvíjeno na ústřední postavě Františka Řeky. Tento nešťastný blázen a vrah, který zná jen dřinu, posměch a kořalku, se stává vojákem, a tak je prvně v životě rovný všem a nakonec, když v strašné smrti ztratí tvář i jméno, je postaven nade všechny a stane se symbolem samotné války — neznámým vojínem. Jeho pohřeb, tato sarkastická groteska, tvoří kompoziční a zároveň ideový vrchol románu. Jak přirozeně tu dokázal Vančura spojit směšné a absurdní s tragickým!

Vladislav Vančura rád zdůrazňoval, že humor je názor a „smáti se znamená lépe vědět“. V závěrečné kapitole je shrnuto poznání, že války jsou prohrány a z cesty je pomáhá odstranit i s celým minulým světem známý bořitel starého — vědoucí smích. Když autor odhalil a zesměšnil

válku, na zbořenisku starého světa formuluje svou vizi budoucnosti a výzvu k novému letopočtu.

Jen o několik let dříve z obdobných ideových pozic, i když zcela jinou metodou a stylem, odhaluje pomocí humoru, který se jen nesměje, ale ví, podstatu imperialistické války Jaroslav Hašek v Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války. Byť Vančurův román zdaleka nedosáhl světové proslulosti díla Haškova, zůstává vedle něho největším českým válečným románem, o jehož přínosu evropské literatuře by aspoň u nás nemělo být pochyb.

Tak jako pochopil Vančura směřování společenského vývoje, stejně dobře zobrazil obyčejný každodenní život. Patří k těm autorům, jejichž dílem vstupují prostí lidé do historie a velké literatury. Aniž by složitě rozpitvával vědomí a podvědomí, aniž by podrobně sledoval vývoj postav, dovede naléhavým a podstatným detailem postihnout člověka. Postavy zemědělských podruhů se jmény Hora a Řeka jako by přímo vyrůstaly z povltavské krajiny a splývaly s ní, s vrásčitou, pohrbenou a neúrodnou, v monumentální mýtus práce a utrpení. Jejich jména jsou symbolická i z hlediska rozvíjení děje. Hora představuje trpnou dobrotu, trvání na místě, neboť nikdy neopustí úzký obzor Ouhrova. Naproti tomu Řeka jako zrádný říční proud je dobrodružným živlem, zmítaným vášněmi.

Ani v této knize nestojí Vančura neutrálně nad příběhem, ale prostřednictvím vypravěče i jednotlivých postav hodnotí svět a dějiny. Jeho hrdinové jsou vytesáni jakoby z jednoho kusu, viděni v základních konturách a rysech, neprocházejí složitým psychologickým vývojem. Přes svou symbolickou platnost nejsou však neživoucí bezkrevná schémata, naopak probouzejí ve čtenáři lásku a nenávisť, nenechávají ho chladným a nezúčastněným.

V názvu románu jsou obrazně vyjádřeny dvě základní tematické roviny, v nichž je veden útržkovitý epizodický děj. Pole orná — život v Ouhrově — a pole válečná — zlomky válečných osudů. To vše je viděno ve dvojí kontrastní podobě, v „zámku a podzámčí“. V celém Vančurově

vidění panstva a chudiny je protiklad a zároveň jakási paralelnost a shoda. Protiklad vyplývá z třídních protiv. Na jedné straně bída, dřina a bezmocnost neuvědomělých podruhů, kteří ještě neznají cestu boje (toto poznání jim přináší válka), na druhé straně bohatství, zahálka a zlovolná moc panstva. Shoda obou protikladných vrstev je v prázdnotě a zmarněnosti jejich odcizených životů. Z hlediska skutečného lidství je stejně beznadějná jak tupá dřina, končící v zaplivané hospodě a v milostné křeči na slámě, tak tupá zahálka, vybíjející se v luxusních barech a přepychových interiérech s vydržovanými slečnami. Vančura si dává záležet, aby nejen válka, ale už tento mírový život vzbuzoval naprostou nechuť a ukazoval nevyhnutelný konec starých časů. Revoluční změna, zrušení odcizení jsou nutné pro všechny v zájmu samotné existence a rozvoje člověka.

Už při líčení mírového života je syžet značně uvolněný. Když se však uprostřed románu objeví téma války, stává se syžet naprosto útržkovitým a zlomkovitým. Děj se tříští v drobné epizody a záběry skutečnosti, silně připomínající filmovou techniku. Vančura v dílčích úvahách hodnotí válku v obecné rovině a zároveň ukazuje absurditu a nahotu bojišť v drobných konkrétních detailech. Vzniká tak neobyčejně složitá mozaika, jejíž některá místa jsou nezřetelná, utopená v šeru. Přílišné oslabení fabulace a nakupení nových epizod zamlžuje orientaci, některé jen lehce načrtnuté postavy se ztrácejí ve víru války a nejsou záměrně dále sledovány. Teprve závěrečné kapitoly se znovu vracejí k jádru fabulace, uzavírají osudy hlavních postav a přinášejí rozuzlení, dějinné poučení, vlastní pointu a ideové vyústění celého románu. Úzký, dříve neměnný prostor povltavské krajiny se válkou otevřel světu a počíná zrát lidová touha po spravedlnosti. Nástup nové doby a vítězství dělníků, které se u nás nestaly skutečností, nejsou předvedeny dějem. V celém románě je hodnotitelem a komentátorem vančurovský vypravěč, který vyjadřuje odpor proti válce a bezpráví a v závěru se stává nositelem myšlen-

ky spravedlivého soudu a vize socialistické budoucnosti. Vančura využívá patosu biblického slohu, jeho zlidovělých podobenství a motivů, k vyjádření patosu proletářské revoluce, ke sdělení nového revolučního obsahu. Poslední kapitola je jakousi apokalypsou, závěrečnou kulminací válečných hrůz a zároveň apoteózou budoucnosti. Staré časy definitivně končí. Lidstvo z období starého zákona, z období své třídní prehistorie vstupuje do nového letopočtu spravedlivé éry. V tom spočívá základní dějinné poučení a pointa Vančurova románu.

Celé Vančurovo dílo je poznamenáno tvůrčím hledačstvím. I tyto romány jsou toho dokladem, neboť nesou zřetelnou pečeť svého tvůrce, a přesto jsou velmi odlišné. Proti poměrně plynulému vyprávění Marhoulova příběhu, ozvláštněnému krásným Vančurovým jazykem, se v Polích orných a válečných uvolňuje syžet a volné spojování paralelních pásem a obrazů zesiluje dojem lyrismu. Vznikl tak román odpovídající koncepci avantgardního poetismu, na jehož rozvoji se Vančura podílel, aniž by opustil vlastní svébytný románový tvar.

Básnickým slohem, revoluční ideou a průbojnou stylovou originalitou se oba romány řadí k těm dílům, která podstatně zasáhla do vývoje české prózy a jimiž se český román pozvedl k evropské úrovni.

Emil Lukeš